

Ege Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Ege Social Science

Sayı 1, Cilt 1, Temmuz 2018, Sayfa 56- 69

İRAN TÜRKLERİNİN MASALLARIYLA İLGİLİ TÜRKİYE’DE, AZERBAJYAN’DA VE İRAN’DA YAPILAN ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Seçkin SARP KAYA

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Enstitüsü
seckin.sarpkaya@ege.edu.tr

Geliş Tarihi: 11.06.2018

Kabul tarihi: 12.07.2018

Yayınlanma Tarihi: 20.07.2018

Özet

Bu makalede İran Türklerinin masalları üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. İlk olarak Türkiye’de yapılmış İran/Fars ve İran Türklerinin masalları üzerine çalışmalara kısaca değinilmiştir. Ardından İran Türklerinin masallarına dair Azerbaycan’da yapılan çalışmalara ve İran’da yapılan İran/Fars masal çalışmalarına kısaca değinilip İran’da yapılan ve İran Türklerinin masallarını içeren belli başlı çalışmalar incelenmiştir. Söz konusu kaynaklar 2017 Kasım ayında tamamlanan “Tebriz Türk Masallarının Tespiti, Derlenmesi ve Yazıya Geçirilmesi” başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında 04 Haziran 2016 Cumartesi-06 Haziran 2016 Pazartesi ve 6 Ağustos 2016 Cuma-09 Eylül 2016 Cuma tarihlerinde İran’ın Tebriz, Zencan, Erdebil gibi şehirlerinde yaptığımız alan araştırması kapsamında tespit ve temin edilmiştir. Sonuç olarak İran Türklerinin masal çalışmalarının hangi özellikleri gösterdiği açıklanıp bu konuda yorumlar ve önerilere yer verilmiştir. Sonuç kısmında yukarıda ismi anılan alan araştırması kapsamında yapılan gözlemler ve tespitler de yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, İran, İran Türkleri, masal çalışmaları, masal

---

Ege Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Ege Social Science

Issue 1, Volume 1, July 2018, Pages 56- 69

AN EXAMINATION OF THE STUDIES IN TURKEY, AZERBAIJAN AND IRAN ON THE FOLK TALES OF IRAN TURKS

Abstract

In this article, the fairy tales of the Iranian Turks are examined. First of all, studies upon Iranian/Persian and Iran Turks' folk tales are mentioned briefly. Then, studies made in Azerbaijan about Iran Turks' folk tales and studies made in Iran about Iranian/Persian folk tales were mentioned briefly, and followed by certain studies made in Iran about Iran Turks' folk tales were examined. The mentioned sources were identified and obtain within the scope of the Scientific Research Project titled "The Identification, Compilation and Publication of the Tebriz Turkish Folk Tales", which was completed within our field research in Iran cities like Tabriz, Zencan and Erdebil in Saturday, June 4, 2016 - Monday, June 6, 2016 and Friday, August 6, 2016 - Friday September 9, 2016. As a result, it is explained how Iranian Turks' folk tales work and what features they show and comments and suggestions are given in this regard. In this section, observations and determinations made within the scope of the above mentioned field survey are also included.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Iran, Iran Turks, folk tale research, folk tale.

Giriş

Türk Dünyası sınırları içerisinde Türkiye’den sonra en çok Türk nüfusu barındıran ülkelerin başında İran gelir. İran’ın özellikle batı kısımları olmak üzere farklı bölgelerinde birçok Türk boyu uzun zamandır yaşamaktadır. Tarihî süreçler içinde bakıldığında da İran’da uzun bir süre Türk veya Türk soylu hanedanların hüküm sürdüğü görülmektedir.

Bu durum İran’da güçlü bir Türk kültürü birikimi oluşmasını sağlamıştır. Özellikle İran’ın 20 ve 21. Yüzyıllardaki siyasi durumu ve Türklere karşı tutumu, bölgede yaşayan Türk boylarının çeşitli baskılar altında kalmasına, yazılı kültürü verimli bir şekilde oluşturma olanakları bulamamasına ve kültürlerini yaşatmak için sözlü kültüre yoğunlaşmalarına sebep olmuştur.

İran’da yaşayan ve İran Türkleri olarak adlandırabileceğimiz Türk boylarının âşıklık geleneği ve buna bağlı olarak destancılık gibi geleneksel unsurlarıyla masal (nağıl), mani (bayatı), atasözü (darb-ı mesel) ve fıkra (latife) gibi anlatı türlerini mevcut sorunlara rağmen korumaya çalıştıkları bilinmektedir.¹

Bu makalenin konusu da İran Türklerinin masal (nağıl) çalışmalarıdır. Ayrıca bu çalışmada faydalanılan eserlerin çoğu 2017 Kasım ayında tamamlanan “Tebriz Türk Masallarının Tespiti, Derlenmesi ve Yazıya Geçirilmesi” başlıklı Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında 04 Haziran 2016 Cumartesi-06 Haziran 2016 Pazartesi ve 6 Ağustos 2016 Cuma-09 Eylül 2016 Cuma tarihlerinde İran’ın Tebriz, Zencan, Erdebil gibi şehirlerinde yaptığımız saha çalışmasında tespit ve temin edilmiştir. Bu eserlerle ilgili olarak ilk başta İran masalları üzerine Türkiye’de yapılmış çeşitli çalışmalara kısaca değinilecektir. Burada hem İran masalları adı altında, Farsların masallarıyla ilgili kaynaklardan hem de İran Türklerinin masallarıyla ilgili kaynaklardan kısaca bahsedilecektir. Ardından İran Türklerinin masallarıyla ilgili Azerbaycan’da yapılmış çalışmalardan kısaca bahsedilip İran’daki masal çalışmaları ele alınacaktır. Bu kısımda da kısaca İran/Fars masal çalışmalarına değinilip ardından İran Türklerinin masal çalışmalarının ne durumda olduğu ve hangi özellikleri gösterdiği açıklanıp bu konuda yorumlar ve önerilere yer verilecektir. Sonuç kısmında da yukarıda değinilen alan araştırması kapsamında yapılan gözlemlere ve tespitlere de yer verilecektir.

İran (Fars) ve İran Türklerinin Masallarıyla İlgili Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar:

İran (Fars) Masallarıyla İlgili Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar:

Türkiye’de İran masallarına yönelik Farsçadan çeşitli çeviriler ve yayınlar mevcuttur. Mehmet Kanar tarafından çevrilen ve Periler Şahının Kızı İran Masalları adıyla yayınlanan eser buna örnektir. Bu eserde aşağıda da bahsedeceğimiz Subhî-yi Mühtedî’nin derlediği ve düzenleyip kaleme aldığı yedi masal ile İranlı yazarlardan Firdovs-i Vezîrî’nin ve Şekûr-i Lûtfî’nin yazdığı ikişer masal ve Sâdık

¹ Bu kısımdaki bilgiler çeşitli kaynaklarda incelenip tartışılmıştır. Bu tartışmalar makale konusunu açacaktır. Bu sebeple söz konusu bilgiler için bk. Blaga, 1997. Kafkasyalı, 2009. Kafkasyalı, 2010. Özdamar, 2014. Sarıkaya, 2008. Shaffer, 2008. Uzun, 2007.

Hidâyet, Gûlamrızâ Sutûde, Nâdir İbrâhimî, Mehdoht Dovletâbâdî’nin birer masalı vardır. Ayrıca Kirman bölgesinden bir masal da anonim olarak yer almıştır (Kanar, 2010).

Bir diğer çalışma ise Ali Gülyüz tarafından çevrilen Uzun Gece Masalları-İran Masalları adlı eserdir. Bu kitapta İranlı bir halk bilimci olan Muhammed Mir-Kiyani tarafından derlenmiş ve yazıya geçirilmiş dört masal bulunmaktadır (Mir-Kiyani, 2002).

Yakın zamanda yayınlanan bir diğer kitap ise Servin Sariyer tarafından çevrilen İran Masalları adlı eserdir. Bu eserin de giriş kısmında kitaptaki masalların derlenme ve yazıya geçirilme süreçleriyle ilgili bilgi verilmiştir (İran Masalları, 2017).

Bu kısımda ismi anılması gereken bir diğer çalışma da Dönüş Konuk’un hazırladığı yüksek lisans tezidir. Dönüş Konuk, 2008 yılında Fazlullah-i Muhtedî (Subhî) ve Kissehâ-yi Subhî Adlı Eserinden Çeviri Masalları adlı yüksek lisans tezinde, aşağıda da ismini anacağımız Kissehâ-yi Subhî isimli eserden seçilmiş otuz iki masalın çevirisine yer vermiştir (Konuk, 2008).

Bu eserlerin tamamında Farsçadan tercüme yoluyla Türkçeye kazandırılmış İran/Fars masalları yer almaktadır. Bu masalların tamamı İranlı yazarlar tarafından yaratılmış veya derlenerek düzenlenip yazıya geçirilmiş metinlerdir. Aşağıda kısaca değineceğimiz gibi Sâdık Hidâyet ve Subhî-yi Mühtedî İran masalcılığında önemli isimlerdir. Bu isimler İran’ın 20. yüzyıl için erken dönem derleme faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir.

İran Türklerinin Masallarıyla İlgili Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar:

Türkiye’de İran Türklerinin masalları üzerinde yapılan çalışmaların sayısı azdır. Bu çalışmalarda çeşitli metinlere yer verilse de kapsamlı incelemelerden söz etmek mümkün değildir. Bu eserlerden Ali Kafkasyalı’nın beş ciltlik İran Türkleri Antolojisi’nin birinci cildinde Nağıllar başlığı altında dokuz adet masal metni bulunmaktadır (Kafkasyalı, 2002: 135-151).

Sultan Tulu’nun Horasan Türklerinden Masallar ve Halk Hikâyeleri adlı çalışmasında da yazılı kaynaklardan çeviri yoluyla çalışmasına aldığı ve Bocnurd bölgesine ait olan yirmi iki masal metni vardır (Tulu, 2009: 9-62).

Bu çalışmaların yanında İran çocuk edebiyatının önemli isimleri arasında anılan ve aslen Tebrizli bir Türk olan Samed Behrengî’nin de Türkiye’de çevirileri mevcuttur. Aşağıda da değinileceği üzere Behrengî, öğretmenlik yaptığı yıllarda Tebriz ve çevresinde masal derlemeleri yapmıştır. Türkiye’de Mehmet Kanar’ın Azeri Masalları ve İldeniz Kurtulan’ın Samed Behrengî Toplu Masalar adlı çevirileri Samed Behrengî’nin derlediği masalların Farsçadan çevirilerine örnek gösterilebilir (Behrengî, 2013. Kurtulan, 2014).

İran Türklerinin masallarına dair anmamız gereken çalışmalardan biri de Gülcan Gülmez’in Güney Azerbaycan Erdebil Bölgesindeki Türk Halk Masalları (Metin-İnceleme) adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Gülmez, bu çalışmasında Erdebil bölgesinden derlediği otuz üç masal metnine ve bu metinlerin yapısal yöntemlerle incelemesine yer vermiştir (Gülmez, 2008).

Akbar Anvarian Aghdam da İran Anlatı Geleneğinin Kaynakları Üzerine Bir İnceleme adlı doktora tezinde Tebriz’de yayınlanmış Azerbaycan Nağılları adlı bir eserden İskender Padişah’ın Nağılı adlı bir masal metnine yer vermiştir (Aghdam, 2015: 319-328).

Türkiye’de İran Türklerinin masallarına dair çalışmaların sayıca az olması dikkat çekmektedir. Bu durumun sebeplerinin başında bölgenin çalışma yapmak için çeşitli açılardan zorluklara sahip olması gelebilir. İran’ın özellikle 20. ve 21. yüzyıllarda bölgede yaşayan Türkler üzerine uygulamış olduğu baskı politikaları ve bölgedeki Türkleri, Türk Dünyasının diğer bölgelerine karşı kapalı konuma getirme çabası bölgede çalışma yapma olanaklarını azaltmakta ve zorlaştırmaktadır.

İran Türklerinin Masallarıyla İlgili Azerbaycan’da Yapılmış Çalışmalar:

İran Türklerinin masallarına yönelik çalışmalar Azerbaycan’da da belli sayıda mevcuttur. Azerbaycan’da 2013-2015 yılları arasında beş cilt olarak yayınlanan Güney Azerbaycan Folkloru adlı eserin Güney Azerbaycan Folkloru birinci cildinde Tebriz, Yekanat ve Hemedan bölgelerinden toplanmış on iki masal metnine yer verilmiştir (Güney Azerbaycan Folkloru I. Cild, 2013: 53-120). Söz konusu çalışmanın ikinci cildinde sekiz masal(nağıl) metni mevcuttur (Güney Azerbaycan Folkloru II. Cild, 2014: 19-47). Güney Azerbaycan Folkloru 3. Cild ise yukarıda da kısaca bahsettiğimiz, İran Türklerinin özellikle Tebriz ve çevresine dair çalışmalarıyla tanınan ismi Samed Behrengî’nin, arkadaşı Behruz Dehkani ile birlikte topladığı, çeşitli yasaklar dolayısıyla Farsça yayınlamak zorunda kaldığı ve hem Türkiye’de Türkiye Türkçesi hem de İran’da Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan kırk üç masal metni vardır (Güney Azerbaycan Folkloru III. Cild, 2014). İsmi andığımız çalışmanın dördüncü cildinde yirmi yedi, beşinci cildinde ise yirmi sekiz masal metni vardır (Güney Azerbaycan Folkloru VI. Cild, 2015: 168-283. Güney Azerbaycan Folkloru V. Cild, 2015: 159-277).

Azerbaycan’da yayınlanmış, İran Türklerinin masallarına dair belli başlı eserlerden biri de Tebriz Folklor Örnekleri 1 Kitab’dır. Bu eserde de Tebriz ve çevresinden derlenmiş dokuz masal(nağıl) metni mevcuttur (Tebriz Folklor Örnekleri I Kitab, 2013: 227-264).

Söz konusu eserlerin tamamı Güney Azerbaycan olarak da adlandırılan ve İran’ın batısına denk düşen, çoğunlukla Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgeden derlenmiş materyallerden ibarettir. Bu çalışmalarda giriş/ön söz kısımlarında çalışmalar hakkında bilgi verilirken bölgede çalışma yapmanın zorlukları, anadil yasakları gibi konulara değinilmiştir. Çalışmalarda sadece metinlere yer verilmiştir, herhangi bir inceleme söz konusu değildir, kaynak kişi bilgileri detaylı olarak yer almamaktadır, sadece Tebriz Folklor Örnekleri 1 Kitab adlı eserde derlemeci ve kaynak kişi bilgilerine kısmen yer verilmiştir. Bu bilgilerin çalışmada yer almaması bilimsel yaklaşım eksikliğinden daha çok İran’daki baskı ve yasaklarla alakalıdır.

İran Türklerinin Masallarıyla İlgili İran’da Yapılmış Çalışmalar:

İran’da yapılmış masal çalışmalarını incelerken öncelikle İran’ın etnik ve sosyo-kültürel yapısını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. İran, yukarıda da kısaca bahsettiğimiz gibi, çeşitli Türk boylarının uzun zamandır yurt kabul ettikleri bir coğrafyadır. İran’ın çeşitli bölgelerinde Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Halaçlar, Kaşkaylar gibi birçok Türk boyu geçmişten günümüze yaşamakta ve

kültürel unsurlarını yaratıp yaşatmaktadır. Bu bağlamda İran’da yapılacak herhangi bir derleme çalışmasını o çalışmanın coğrafyası, İran’ın ideolojik durumu ve bu durum içinde Türklerin hangi konumda olduğunu göz önünde bulundurarak değerlendirmek gereklidir.

Bu noktadan hareketle İran Türklerinin masallarıyla ilgili İran’da yapılmış çalışmalara değinmeden önce kısaca İran’ın Farslara ait olduğu belirtilen masallara dair çalışmalarına kısaca bakmak gerekmektedir. İran’ın ünlü yazarlarından olan Sâdık Hidâyet, 20. yüzyıl başlarında İran masallarını derlemiş ve bunları düzenleme amaçlı çalışmalar yapmıştır. Âb-ı Zindegî, Aga Mûşe ve Şengûl u Mengul masal türündeki önemli eserleri arasındadır. İran’daki ilk derlemecilerden olan Fazlullâh Subhî-yi Mühtedî de İran masallarını derleyip çocukların anlayabileceği şekilde işlemiştir. 1930’lu yılların sonlarında radyo programları yapan ve bu programlarda masallar anlatan ve insanlara halk bilgisi ürünleri konusunda bilgiler veren Subhî, İran masallarının derlenmesi konusunda yoğun bir şekilde çalışmıştır. Bu bağlamda yaptığı radyo programlarında çocukların halk arasındaki anlatıları derlemesini ve kendisine ulaştırmasını istemiştir. Bu şekilde de İran masallarına dair birçok veri toplamıştır. Subhî’nin Efsânehâ-yi Kohen, Ammu Novrûz, Efsânehâ-yi Ebû ‘Alî Sînâ, Peyâm-i Peder gibi eserleri bilinmektedir (Kanar, 2013: 137-138. Yıldırım, 2016: 576).

Subhî’nin bugüne kadar yapmış olduğu çalışmalar Lima Salih Ramseri tarafından düzenlenip bir araya getirilerek Gessehaye Subhî adıyla iki cilt olarak da yayınlanmıştır (Ramseri, 2008).

İran’ın tanınan şairlerinden olan Ahmed Şamlu’nun Kissehayi Kitabi Kuçe adlı eserde yayınlanan Mah Pişani adlı masalı anılması gereken masallar arasındadır (Şamlu, 2000).

İran masal çalışmaları içinde önemli yeri bulunan isimlerden biri olan Ali Eşref Dervişyan’ın Rıza Handan ile birlikte yayınladığı Ferhengi Efsanehayi Merdomi İran adlı 13 ciltlik seri eseri tüm İran’dan derlenmiş veya yazarlar tarafından yazıya geçirilmiş masalları içermektedir (Dervişyan ve Handan, 1999).

İran masalları için bir diğer önemli isim de Seyyid Ebülkasım Encevi Şirazi’dir. Onun Kissehayi İrani adlı çalışmasında da İran’ın çeşitli bölgelerinden derlenmiş ve yazıya geçirilmiş masal metinleri yer almaktadır (Encevi Şirazi, 1974).

İsmi anmamız gereken çalışmalar arasında Mehemed Caferi’nin Kisseha ve Efsanehayi Ez Kuçe ve Kenari İran ile Zehra Möhaceri’nin Mecmuayi Efsanehayi İrani adlı eserleri sayılabilir (Caferi, 2007. Muhaceri, 1992).

İran masallarına dair çalışmaların sayısı artırılabilir. Yukarıdaki kısımda belli başlı önemli çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmalardaki masal metinleri derleme sonucu elde edilmiş veya İran’ın tanınan yazar veya masal araştırmacıları tarafından kaleme alınmış masallardır. Bu çalışmalarda tüm masallar Farsça yer almaktadır. Fakat İran’ın genel nüfus yapısı, derlemelerin yapıldığı bölgeler ve Türkçenin İran’da yaşayan diyalektlerinin herhangi bir şekilde yazıya geçirilmesindeki sorunlar ve yasaklar dolayısıyla masalların Fars veya Türk masalları olup olmadığı konusu çözülememektedir. Bu masalların Farsça derlenmiş olma ihtimali yüksektir. Fakat uzun yıllar İran’da Türkçe yayın yapmanın yasak olması, hatta çoğu zaman Türkçe konuşmanın bile tehlikeli bir noktaya gelmesi masal derlemelerinde Türkçenin ne konumda olduğuna dair soru işaretlerini artırmaktadır. Aşağıdaki, Farsça

yayınlanmış “Azerbaycan Masalları” örneklerinde olduğu gibi masalların bölgede yaşayan Türklerin kültürel mirası olma ihtimali söz konusudur.

İran Türklerinin Masallarıyla İlgili İran’da Yapılmış Farsça Çalışmalar

İran Türklerinin masallarıyla ilgili eserlere baktığımızda ilk olarak Farsça yayınlanmış eserler karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Samed Behrengî ismini tekrar anmamız gerekiyor. Behrengî’nin yukarıda kısaca bahsettiğimiz, Türkiye’de ve Azerbaycan’da yayınlanan masallarının tümü Tebriz ve çevresinden yapılmış ilk derlemelerdendir. Behrengî’nin yaşadığı dönemde ve ölümünden sonra İran’da Türkçe yayın yapma imkânı olmadığı için onun derlediği masallar ilk olarak Farsça basılmıştır. Samed Behrengî’nin ölümünden 10 yıl sonra yapılan Efsanehayı Azerbaycan adlı eser bu Farsça basımlara bir örnektir (Behrengî ve Dehkani, 1978).

Ahmed Azerefşar’ın Efsanehayı Azerbaycan (Çihil Gesse) adlı eseri de Farsça yayınlanan eserlerden biridir. Bu kitapta İskender Şah, Keçel gibi tiplerin de yer aldığı kırk masal metni mevcuttur fakat masallarla ilgili derleme veya kaynak bilgisi belirtilmemiştir (Azerefşar, 1988).

Burada yer vermemiz gereken bir diğer çalışma Mir Hidayet Hesari tarafından 2000 yılında Tahran’da yayınlanan Gessehaye Şirine Azerbaycan ve Moşabehate Anha Der Urupa adlı çalışmadır. Bu çalışmada Azerbaycan Türklerinin ortak masal metinleriyle birlikte Nasreddin Hoca ve Behlül gibi fıkra tiplerine değinilmiş ve Azerbaycan masallarının Avrupa masallarıyla karşılaştırması yapılmıştır. Kitap Farsçadır fakat çalışma İran’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin masalları ve anlatı tipleri üzerine bir incelemedir (Hesari, 2000).

Muhammed Rıza Şemsi’nin Efsanehayı Keçel adlı çalışması İran Türklerinin masallarına dair Farsça yazılmış bir diğer çalışmadır. Bu kitapta yer alan metinlerin adları Azerbaycan Türkçesiyle belirtilse de metinler Farsça kaleme alınmıştır (Şemsi, 2005).

Değnilmesi gereken bir diğer Farsça eser ise Sirius Ali Ekberzade ve Hasan Seperfer’in Nağıllar (Kissehayı Ez Azerbaycani Garbi) adlı eseridir (Ekberzade ve Seperfer, 2007).

Mikail Resulzade’nin Efsanehayı Bozguş (Ba Muhtasare Der Merdom Şinase Edebiyate Folkulorik İran va Azerbaycan) adlı kitabı da masal metinleri içeren bir diğer çalışmadır. Bu eser Farsça kaleme alınmıştır fakat bazı metinlerin başında “Biri var idi, biri yoh uydu.” veya “Günlerin bir günü.” gibi Türkçe formel ifadeler mevcuttur. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere kitaptaki metinler İran’da yaşayan Azerbaycan Türklerine aittir (Resulzade, 2008).

İran Türklerinin masallarıyla ilgili Farsça çalışmalardan biri de İbrahim Darabi’nin tercüme ettiği ve Nuraldin Seydag’a ait olan Efsanehayı Azerbaycan adlı çalışmadır. Bu çalışmadaki giriş kısmı ve otuz dokuz masal Farsça kaleme alınmıştır (Darabi, 2009)

Hassan M. Caferzade tarafından hazırlanan Şahsiyyethaye Gessehaye Amiyaneye Azerbaycan adlı çalışmasında Azerbaycan masallarındaki keçel, vezir, dev, tilki, Adi ve Büdi ak kuş, ejderha, üç bacılar ve daha birçok masal karakterini ve motiflerini incelemiştir (Caferzade, 2013).

Söz konusu eserlerdeki masal metinleri İran’da yaşayan Azerbaycan Türklerinden elde edilen metinlerdir. Adını andığımız çalışmalarda derleme bilgileri çeşitli siyasi sebeplerden ötürü ya hiç verilmemiştir ya da detaylı verilmemiştir. Ayrıca metinler Farsça yazıya geçirilmiştir. Bu da metinlerin anadildeki şekillerine ulaşamadığı ve derleme detayları mevcut olmadığı için bilimsel çalışmaya uygun olmasını engellemekte, inceleme açısından zorluklar çıkarmaktadır.

İran Türklerinin Masallarıyla İlgili İran’da Yapılmış Göçürme Çalışmalar

İran Türklerinin masallarıyla ilgili özellikle Güney Azerbaycan olarak da anılan bölgedeki bir diğer çalışma türü ise “göçürme” olarak anılan eserlerdir. Bu eserlerde Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yayınlanan metinler Arap alfabesine aktarılarak İran’da yayınlanmaktadır.

Bu tür eserlere örneklerden biri Mehmed Ali İbadi “Karahanlı” Alışık’ın beş cilt halinde yayınladığı Azerbaycan Nağılları adlı eseridir. Bu eserin bir ön söz ve on beş masaldan ibaret olan birinci cildi ve bir ön söz ile on masaldan ibaret ikinci cildi 2007 yılında yayınlanmıştır (Azerbaycan Nağılları 1, 2007. Azerbaycan Nağılları 2, 2007). Sekiz masaldan ibaret üçüncü cilt ile dokuz masaldan oluşan dördüncü cilt 2008 yılında yayınlanmıştır (Azerbaycan Nağılları 3, 2008. Azerbaycan Nağılları 4, 2008). Yine sekiz masaldan oluşan beşinci cilt ise 2011 yılında yayınlanmıştır (Azerbaycan Nağılları 5, 2011).

Bu tür eserlere bir diğer örnek ise Bihruz Selhapur’un Azerbaycan Nağılları ve Kahramanlık Destanları adlı eseridir. Yine göçürme olan bu eserde sekiz adet Azerbaycan masalına yer verilmiştir (Selhapur, 1990).

Söz konusu eserlerde yer alan metinler yukarıda da kısaca belirttiğimiz üzere genellikle Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yayınlanmış masalların Arap harfine aktarılmış şeklidir. Bu sebeple bu metinler İran Türklerine ait değildir. Kitaplardaki masalların birçoğu Güney Azerbaycan’da yaşayan Türklerin masallarıyla ortak metinler olsa da bunlar İran Türklerinin de okuyabilmesi için Arap harflerine aktarılmış metinlerdir ve İran Türklerine ait kabul edilip incelenmesi doğru olmayacaktır.

İran Türklerinin Masallarıyla İlgili İran’da Yapılmış Türkçe Çalışmalar

İran’ın genelde halk bilimi özelde ise masal çalışmalarında anılması gereken isimlerinden biri olan, yukarıda da kısaca değindiğimiz Samed Behrengî’nin Bihruz Dehkani ile birlikte hazırladığı, masallara dair en kapsamlı çalışması yakın dönemde Azerbaycan Nağılları Tebriz Varyantları adıyla Sirius Meddi tarafından yeniden düzenlenerek yayınlanmıştır. Meddi bu çalışmanın giriş kısmında İran’da yaşayan Türklerin masallarına dair çalışmalarla ve Samed Behrengî’nin söz konusu eserinin yayınlanma süreciyle ilgili bilgi verdikten sonra Behrengî, Dehkani ve onların öğretmen arkadaşlarının yardımıyla derlenen masal metinlerine orijinal lehçeleriyle yer vermiştir (Meddi, 2015).

Meddi ismi anılan eserin söz konusu giriş kısmında İran Türklerinin sözlü kültürüne dair ilk çalışmalardan birine değinirken şu bilgiyi verir:

Elimizde olan bilgilerden hareketle muasır tarihte İran Azerbaycanı halk edebiyatını ve bununla birlikte masallarımızı toplamada ilk bilimsel adımları meşhur şarkşinast Sergey Markoviç Şapşal (1876-1964) atmıştır. St. Petersburg’da Azerbaycan ve Fars dili okumuş Şapşal, Mürtec Muhammed Ali Şah’ın veliahtlık zamanında öğretmeni olmuş ve onun bütün gaddar hareketlerine katılmıştır ve

Tebriz’de yaşadığı yedi yıl süresince masallar (nağıllar), bilmeceler (tapmacalar), atalar sözleri (atasözleri), bayatılar (maniler), tasnifler vs. derlemiştir. İran’dan gittikten sonra yıllarca onlar üzerinde çalışmış ve sonra 1933 yılında Lehistan İlimler Akademisi Şarkşinastlık (Oryantalistlik) Bölümü tarafından Krakov şehrinde Azerbaycan dilinde (Lehistan/Polonya alfabesiyle) ve Lehistan(Polonya) dilinde bir bölüm giriş ve sözlükçeyle yayınlamıştır.²

Bu anlamda genelde İran Türkleri özelde de Güney Azerbaycan olarak da adlandırılan İran’ın kuzeybatı bölgesine ait masallarıyla ilgili erken dönem çalışmalarının Sergey Markoviç Şapşal ve Samed Behrengî’ye ait olduğu söylenebilir. Samed Behrengî’nin Bihruz Dehkani ile birlikte hazırladığı bu eserin orijinal dilinde yayınlanması ise İran’daki Türklerin yaşadıkları siyasal ve kültürel baskılar sonucu yayın yapma ve yazılı bir edebiyat oluşturma noktasında yaşadıkları sorunlar ile engellerden ötürü ancak yakın dönemde mümkün olmuştur.

Erken dönem yayınlarından biri olarak Nar Gız (Azerbaycan Nağıllarından) adlı eser ele alınabilir. Tebriz’de yayınlanan bu kitapta Azerbaycan’da bilinen bir masal olan Nar Kız masalının bir versiyonu mevcuttur. Kitabı kimin yazdığı veya masalın nereden derlendiği belirtilmemektedir (Nar Gız, 1978).

Yukarıdaki çalışmalara yakın döneme ait ismi anılması gereken bir diğer çalışma ise Selamullah Cavid’in hazırladığı iki ciltlik Azerbaycan Folklorundan Numuneler’dir. Bu çalışmanın birinci cildinin “Nağıllar Yaraşığı” adlı bölümünde, ikinci cildinin de “Nağıllar ve Destanlar” adlı bölümünde İran’dan derlenen Azerbaycan masallarına yer verilmiştir. Bu kitapta da öncülleri gibi masalların kaynaklarına dair bilgi yer almamıştır (Cavid, 1979: 159-222, 350-370).

Feridun Purhüseyn tarafından hazırlanan Paslı Gılinc adlı eser de İran’dan derlenmiş Azerbaycan masallarıyla ilgilidir. Tebriz’de yayınlanan bu eserde on altı masal metni mevcuttur ve masalların kaynaklarıyla ilgili bir bilgi mevcut değildir (Purhüseyn, 1996).

Abdülkerim Menzuri Hamine tarafından hazırlanan Azerbaycan Muhabbet Nağılları adlı kitapta da Azerbaycan masalları hakkında bilgi verilen bir giriş bölümünden sonra Azerbaycan bölgesine ait masal metinleri vardır. Bu kitaptaki giriş bölümünde Azerbaycan masallarının konu özellikleri üzerinde durulduktan sonra derleme veya künye bilgileri verilmeden masal metinleri yer almıştır (Hamine, 2004)

Bihruz İmani ve Ekber Rehimzad Ferci’nin birlikte hazırladıkları Çap Olmamış Nağıllar adlı eser de bir diğer çalışmadır. Bu çalışmanın ön söz kısmında Azerbaycan masalları hakkında bilgi verildikten sonra Tebriz çevresinden derlenmiş masallar ile birkaç Türk Dünyası masalına Arap harfli olarak yer verilmiştir (Ferci ve İmani, 2007).

Hüseyn Muhammedhani Güneyli’nin Nağıllar “Güney Bölgesi Rivayetleri Üzre” adlı çalışması derlemeye dayanan bir diğer masal kitabıdır. Güneyli bu çalışmada çoğunlukla Şebüster’den olmak üzere kırk bir masal metnine yer vermiştir. Kitabın başında masallarla ilgili bilgi veren kısa bir bölüm vardır ve kitaptaki her masalın başında masalı anlatanın adı soyadı, doğum tarihi, doğum yeri, masalın

² Şapşal’ın Tebriz’den derlediği ve sonraları Polonya Krakow şehrinde yayınladığı “İran Azerbaycanı Türklerinin Halk Edebiyatında Örnekler” adlı eseri yakın gelecekte yayınlayacağız. 156 sayfalık bu kitap, Polonya dilinde giriş, bir miktar masal, mani, bilmece, ata sözleri, tasnif vb. gibi eserlerin tercümesinden ibarettir.

derlenme yılı, anlatıcının masalı kimden ve ne zaman dinlediği ve masalın ne zaman yazıya geçirildiği bilgileri verilmiştir (Güneyli, 2009).

Edebiyate Şifahîye Azerbaycan adlı eser M. Kerimi tarafından hazırlanmıştır. Dokuz bölümden ibaret olan bu çalışmanın altıncı bölümü Nağıllar başlığıyla masallara ayrılmıştır. Bu bölümde ilk olarak Azerbaycan masalları hakkında Farsça bilgi verilmiş, ardından Fatma Hanım, Emir Ersalan, İskender Padişah gibi Azerbaycan’ın birçok bölgesinde bilinen masallara İran’ın hangi bölgesinden derlendiği bilgisiyle birlikte Azerbaycan Türkçesi şekliyle yer verilmiştir. Bu çalışmanın inceleme kısımları Farsça olsa da metinler orijinal lehçeleriyle yazıya geçirilmiştir (Kerimi, 2009).

Nadir Bilalzade’nin Biri Var İdi Biri Yoh İdi (Nağıllar) adlı çalışması da başta Tebriz olmak üzere İran’ın Güney Azerbaycan olarak da bilinen bölgesinden derlenen masallara yer vermiştir. Bu kitap daha çok başka masal çalışmalarından seçme masallardan müteşekkil olsa da metinlerin bir kısmı derlemedir ve tüm masal metinleri orijinal lehçelerinde verilmiştir (Bilalzade, 2009).

Ali Rıza Zehhak’ın Hoy Nağılları adlı kitabında rahmetli annesi Aliye Hanım’dan derlediği masallara yer vermiştir. Bu kitabın ön söz yerine geçen “Hoy Şehrinde Folklor Hakkında Çabalar” adlı kısmında İran’ın Hoy şehrinde yaşayan Türklerin halk bilgisi ürünlerine dair çalışmalara değinilmiş ve ardından yirmi bir masal metni sıralanmıştır. Kitap Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınmıştır (Zehhak, 2011).

Furuğ Hızırılı Azerbaycan Nağılları I (Hoy) adlı çalışmasında Hoy şehrinden derlenmiş yirmi altı masal metnine yer vermiştir. Bu çalışmanın “Mukaddime” ve “Pişgöftar” kısımları giriş mahiyetinde olup Güney Azerbaycan masallarına dair temel çalışmalardan bahsetmekte ve genel özelliklerle ilgili bilgi içermektedir. Kitaptaki masallar ise Azerbaycan Türkçesi şekilleriyle yer almıştır (Hızırılı, 2012).

Hassan M. Caferzade tarafından hazırlanan Tufargan Nağılları adlı kitapta Caferzade’nin derlediği on üç masal metniyle kısa bilgi verdiği ön söz ve giriş bölümleri mevcuttur. Bu kitapta her masalın sonunda masalın “ravis” yani masalı anlatan ve yazıya geçirenle ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca her masalın başka hangi adla bilindiği de başka kaynaklardan örneklerle gösterilerek belirtilmiştir (Caferzade, 2013).

Ali Zaferhah’ın Azerbaycan Folklorundan Kadim Nağıllar adlı eserinde çoğunlukla İran’ın Hoy şehrinde yaşayan Türklerden olmak üzere 94 masal metni mevcuttur. Bu eser Zaferhah’ın farklı tarihlerde yayınladığı Folklor Hazinesi, Elbilimi Servetimiz, Deyerli El Mirası, Folklor Varlığımız ve Kimliğimizin Ruhunu adlı eserlerinde yer verdiği masalların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Zaferhah, 2016).

İsmail Salaryan tarafından Nağıllar Bogçası (Dastanhaye Türki Horasani) adıyla yayınlanan eserde İran’daki Horasan Türklerinin anlatılarıyla ilgili bilgi ve metinlere yer vermiştir. Bu çalışma Farsça kaleme alınmıştır fakat içindeki metinlerin bir kısmı Horasan Türklerinin orijinal lehçesiyledir. Ayrıca bu eserde tarihi anlatılar ve destanlar da yer almıştır (Salaryan, 2017).

İran Türklerinin masal çalışmalarıyla ilgili olarak Azerbaycan Elbilimi Derneği’nin faaliyetlerine de değinmek gerekmektedir. Tebriz merkezli çalışan bu dernek yayınladıkları Azerbaycan Elbilimi Dergisi ile İran’da yaşayan Türklerin kültürüne dair unsurları tespit edip tanıtmaktadır. Bu dergide her sayıda belli bir bölümde “Nağıllar” başlığıyla İran Türklerinin masal metinlerine veya İran Türklerinin masallarına dair incelemelere yer verilmektedir (Elbilimi, 2008).

İsmi anılan derneğin araştırmacılarından Rehim Kabilnejat tarafından hazırlanan bir diğer çalışma ise Bağı Me’ruf adlı eserdir. Bu çalışmada Tebriz’in bir köyü olan Bağı Me’ruf’tan derlenen sözlü kültür ürünleri arasında da bölgede yaşayan Azerbaycan Türklerinden derlenen masal örneklerine yer verilmiştir (Kabilnejat, 2012).

Azerbaycan Elbilimi Derneği’nin araştırmacılarının da İran Türklerinin masallarıyla ilgili yayınları mevcuttur. Bunlardan Sousan Navadeh Razi’nin Annemnen Men (Sıra Nağıllar) adlı çalışması hatıra türünde olmasına rağmen yazarın çocukluğunda annesinden dinlediği Fatma Hanım, Şah İsmail gibi masallara yer verir (Razi, 2015).

Yine aynı dernekte aktif olarak görev alan Ali Berazendeh de Dastane Selim Cevahirfuruş adlı kitapla masal çalışmalarına bir katkıda bulunur. Bu çalışmada Berazendeh bu eserinde Azerbaycan masalları ve eserde kullandığı Türkçe el yazması hakkında bilgi verip metne yer vermiştir (Berazendeh, 2016).

Elbilimi Derneği’nin bir diğer araştırmacısı Meleke Nelbendi Akdem ise annesi ve babasından dinleyip kaydettiği masalları Biri Var İdi Biri Yoh İdi (Nağıl Toplusu) adıyla Tebriz’de yayınlamıştır. Akdem bu kitapta “Anam Söyleyen Nağıllar” bölümünde on dört metne, “Atam Söyleyen Nağıllar” adlı bölümde de beş metne yer vermiştir. Bu metinler arasında “Cıtdan ve Div”, “Şengül, Mengül, Mercan Gül” ve benzeri Azerbaycan’ın birçok bölgesinde bilinen metinler de vardır (Akdem, 2016).

Buraya kadar ismi anılan çalışmaların tamamı İran Türklerinden derlenen masal metinlerinden oluşturulmuştur. Bu kaynaklardan bazılarında derleme ve kaynak kişi bilgileri verilmiş ve masalların İran’ın hangi şehirden derlendiği bilgisi yer almıştır. Bazılarında ise bu bilgiler verilmemiştir ve metinlerin nereden temin edildiği sorusu cevapsız bırakılmıştır. Burada birkaç nokta dikkat çekmektedir. Öncelikle İran Türkleri arasında nağıl kelimesinin masal ifadesi ile birlikte anlatı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple ismini andığımız bu kaynaklarda Türk halk bilimi alanında özellikle Türkiye’de yapılan çalışmalarda efsane veya menkıbe olarak adlandırdığımız metinler de yer almıştır. Terminolojik anlamda görülen bu problemin dışında birçok kaynakta metinlerin tamamının Azerbaycan masalı olarak anılması da dikkat çekicidir. Burada da özellikle İran’ın batı bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin, “Azerbaycan” vurgusu yapması ve bu metinlerin kültürel arka planını Azerbaycan Türklüğüne dayandırması görülmektedir. Bu kaynakların tamamı Arap harfleriyle yazılmıştır ve birçoğu Türkiye’de ve Türk Dünyası’nda tanınmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada İran Türklerinin masalları üzerine Türkiye ve Azerbaycan’da yapılan çalışmalara değinilip İran Türklerine ait İran’da yapılan çalışmaların içeriği ve özellikleri belirtilmiştir. Çalışmanın temel konusu İran Türklerinin masallarına dair İran’da yapılan çalışmalar olduğu için Türkiye ve Azerbaycan’daki çalışmalar üzerinde kısaca durulmuştur.

Buraya kadar incelenen kaynaklardan hareketle şu sonuçlara varılabilir: İran Türklerinin masallarına yönelik Türkiye’de ve Azerbaycan’da yapılan çalışmaların sayısı oldukça yetersizdir. Yukarıda andığımız Erdebil yöresiyle ilgili yapılan tez dışında kapsamlı bir derleme çalışması yapılmamıştır. Diğer kaynaklar ise bölgedeki araştırmacılardan elde edilen ve derleme, kaynak kişi vb. bilgileri eksik

olan metinlerden ibarettir.³ Baştan beridir kısaca değindiğimiz çeşitli sebeplerle bugün İran Türkleri sözlü kültürlerini yaşatmaya çalışmaktadırlar. Bugün İran’da okullarda Türkçe okutulmamaktadır ve Türkçe yayın yapma konusunda eskisi kadar olmasa da hala çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunun yanında teknolojik gelişmeler başta olmak üzere çeşitli sebeplerle anlatıcı/dinleyici bağlamının yok olmaya başlamasıyla İran Türklerinin hafızalarında yer alan masallar anlatılmayarak unutulmaya yüz tutmuştur.

İran’da yapılan, İran Türklerinin masallarına dair çalışmalar Farsça, göçürme ve Türkçe olarak üç şekildedir. Farsça kaynaklarda yer alan metinler orijinal lehçelerindeki şekilleri bilinmediği için inceleme konusunda sorun yaratmaktadır. Göçürme eserler ise bölgeye ait metinler olmadıkları için İran Türklerine ait kabul edilememektedir. Türkçe eserlerde ise bazı problemlerle karşılaşmaktadır. Bunların başında derlenen masal metinlerinin hangi bölgeye ait olduğu ile derleme ve kaynak kişi bilgilerinin eksikliği gelmektedir. Bu özellikler bu çalışmaları bilimsel metodlarla inceleme konusunda sorun çıkarmaktadır. Bölgede yaşayan özellikle Azerbaycan Türklerinin sıklıkla bu masal metinleriyle ilgili yaptıkları “Azerbaycan masalı” vurgusu, kaynakların adlandırılmalarına da yansımıştır. Elbette ki bu masallar Azerbaycan’ın bütününe aittir ve derleme/kaynak kişi bilgilerini İran’daki baskılar yüzünden kitaplarda belirtmek mümkün olmamaktadır. Bunun çözümü ise Türkiye’den araştırmacıların yapacağı derleme çalışmalarıdır.

Yukarıda ismini andığımız alan araştırması kapsamında bu konuda çeşitli tespitler gerçekleştirdik. Bölgede yaşayan Türkler arasında masalları bilen ve anlatması istendiğinde hatırlayıp anlatan çok sayıda kişi mevcuttur. Fakat yukarıda da kısaca değindiğimiz üzere masal anlatma geleneği zayıfladığı için bu metinler unutulmak üzeredir. Ayrıca bölgede siyasi ve ekonomik sebeplerle derleme ve bu derlemelerin yayın çalışmaları yeteri kadar yapılamamaktadır. Bölgedeki kitapçılarda nağil denildiği zaman Samed Behrengî ismi anılmakta veya Leyla ile Mecnun, Aslı ve Kerem gibi Türkiye’de halk hikâyesi gibi metinler de nağil başlığı altında kabul edilebilmektedir. Ayrıca birçok kitapçada Türkiye’deki kaynaklarda yer alan masalların Arap harfleriyle ve çocuk edebiyatına uygun bir şekilde yayınlandığını da tespit ettik.

Bu noktada yapılması gerekenler şunlardır: Özellikle Türkiye’den araştırmacıların tüm zorlukları göze alıp bunların çözümleriyle birlikte bölgeye gidip derleme yapmaları ve İran Türklerinden derlenen masal metinlerini modern bilimsel yöntemlerle inceleyip Türk Dünyası’na ve Türkoloji alanına tanıtmaları gerekmektedir. Ayrıca bu makalede ismini andığımız kaynaklarda yer alan masal metinlerinin de Latin alfabesine aktararak Türkiye’ye ve Türk Dünyası’na kazandırılmaları gerekmektedir. İran masallar konusunda zengin bir coğrafyadır. Ayrıca jeopolitik konumu gereği İran çok ciddi bir geçiş noktasıdır ve Türk Dünyası için doğu/batı bağlantısında ve özellikle Türk Dünyası’nın Kafkaslar kısmı için kuzey/güney hattında önemli bir kesişim noktasıdır. Bu bölgede yaşayan Türklerden yapılacak derleme çalışmalarıyla genelde masal türünün özelde ise Türk Dünyası masallarının coğrafi olarak yayılımı ve Türk Dünyasında yaşayan farklı Türk boylarının masal metinlerini nasıl yaratıp, aktarıp yaşattığı noktasında birçok soruya cevap bulunabilecektir. Bu

³ Fazıl Özdamar da “Koroğlu’nun İran Türkleri Anlatmaları Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmaların Dünü, Bugünü, Yarını” adlı bildirisinde benzer noktalara Koroğlu Destanı için değinmiştir ve aşağıda yer verdiğimiz tespit ve tavsiyeleri benzer tespit ve tavsiyelere Koroğlu Destanı’nın İran Türkleri anlatmaları için değinmiştir. Bu bilgiler için bk. (ÖZDAMAR, 2017)

sebeple bu makalede ismi anılan kitaplar özellikle Türkiye’de Türkoloji camiasında tanınmalı, incelenmeli ve İran Türklerinden yapılacak masal derlemesi çalışmaları artırılmalıdır.

Kaynakça

- Aghdam, Akbar Anvarian, (2015), *İran Anlatı Geleneğinin Kaynakları Üzerine Bir İnceleme*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Akdem, Meleke Nelbendi, (2016), *Biri Var İdi, Biri Yoh İdi (Nağil Toplusu)*, Tebriz: İntişarate Azer Türk.
- Azerbaycan Elbilimi Dergisi**, (2008), Tebriz.
- Azerbaycan Nağilları 1**, (2007), Göçüren: Ali İbadi, Tebriz: Ahter.
- Azerbaycan Nağilları 2**, (2007), Göçüren: Ali İbadi, Tebriz: Ahter.
- Azerbaycan Nağilları 3**, (2008), Göçüren: Ali İbadi, Tebriz: Ahter.
- Azerbaycan Nağilları 4**, (2008), Göçüren: Ali İbadi, Tebriz: Ahter.
- Azerbaycan Nağilları 5**, (2011), Göçüren: Ali İbadi, Tebriz: Ahter.
- Azerefşar, Ahmed, (1988), *Efsanehaye Azerbaycan (Çihil Gesse)*, Tahran: İntişarate Di.
- Behrengî, S. ve B. Dehkani, (1978), *Efsanehayı Azerbaycan*, Tahran: Nakşe Cihan.
- Behrengî, S. ve B. Dehkani, (2014), *Azerbaycan Nağilları (Tebriz Varyantları)*. (Hazırlayan ve Ön Söz: Sirius Meddi), Tahran: Dönya-ye Nev.
- Behrengî, Samed (2002), *Samed-i Behrengî Behreng Masalları*, (Çeviren: Mehmet Kanar), İstanbul.
- Behrengî, Samed, (2013), *Azeri Masalları*, (Çeviren: Mehmet Kanar), Ankara: SAY Yayınları.
- Behrengî, Samed, (2014), *Samed Behrengî Toplu Masallar*, (Çeviren: İldeniz Kurtulan), İstanbul: Büyülü Fener Yayınları.
- Berazendeh, Ali, (2016), *Dastane Selim Cevahirfuruş*, Tebriz: İntişarate Yaşar Kalem.
- Bilalzade, Nadir, (2009), *Biri Var İdi Biri Yoh İdi (Nağilları)*, Tebriz: Danyal.
- Blaga, Rafael, (1997), *İran Halkları El Kitabı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Caferi, Mehmed, (2007), *Kisseha ve Efsanehayı Ez Kuçe ve Kenari İran*, Tahran: İdaregel Pervehşhaye Radyo Vahid Ferhenge Merdom.
- Caferzade, Hassan M., (2013), *Şahsiyyethaye Gessehaye Amiyaneye Azerbaycan*, Tebriz: Somer Neşr.
- Caferzade, Hassan M., (2013), *Tufargan Nağilları*, (Yayın Yeri bilinmemektedir. Kitap PDF formatında yayınlanmıştır.)
- Cavid, Selamullah, (1979), *Azerbaycan Folklorundan Numuneler I-II*, Tebriz: İntişarate Ferzane.
- Darabi, İbrahim, (2009), *Efsanehaye Azerbaycan Nuraldin Seydag*, Tahran: Dönyaye Nev.
- Dervişyan, A. Ş. ve R. Handan, (1999), *Ferhengi Efsanehayı Merdomi İran*, Tahran: Ketab ve Ferheng.
- Ekberzade, S. A. ve H. Sepehrfer, (2007), *Nağilları (Gessehaye Ez Azerbaycane Garbi)*, Urmiye: Şirkete Taavni İntişarate Dünyaye Ketabvajeje Urmiye.
- Encevi Şirazi, Seyyid Ebülkasım, (1974), *Kissehayı İrani*, Tahran: Şirkete Ofset (Sihami Has) Çaphane Bist va Pencom Şehriyar.
- Gülmez, Gülcan, (2008), *Güney Azerbaycan Erdebil Bölgesindeki Türk Halk Masalları (Metin-İnceleme)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dünyası Edebiyatları Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Güney Azerbaycan Folkloru I. Kitab (Tebriz, Yekanat ve Hemedan Arazilerinden Toplanmış Folklor Örnekleri)**, (2013), Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.
- Güney Azerbaycan Folkloru II. Kitab**, (2014), Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.
- Güney Azerbaycan Folkloru III. Kitab (Samed Behrengi ve Behruz Dehkani’nin Ana Dilinde Topladığı Nağilları)**, (2014), Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.

- Güney Azerbaycan Folkloru V. Kitab**, (2015), Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.
- Güneyli, Hüseyin Muhammedhani, (2009), **Nağıllar (Güney Bölgesi Rivayetleri Üzre)**, Tahran: İntişarate Endişeye Nev.
- Hamine, Abdülkerim Menzuri, (2004), **Azerbaycan Muhabbet Nağılları**, Tebriz: Yaran Yayınları.
- Hesari, Mir Hidayet, (2000), **Gessehaye Şirine Azerbaycan ve Moşabehate Anha Der Urupa**, Tahran: İntişarate Taban Bahemkari Neşre Şehriyar.
- Hızırılı, Furuğ, (2012), **Azerbaycan Nağılları (Hoy)**, Tebriz: Somer Neşr.
- İmani, B. ve E. R. Ferici, (2007), **Çap Olmamış Nağıllar**, Tebriz: Ahter.
- İran Masalları**, (2017), (Çeviren: Selvin Sarıyer), İstanbul: Kara Karga Yayınları.
- Kabilnejat, Rehim. vd. (2012), **Bağe Me’ruf**, Tebriz: İntişarate Ayine Dadres.
- Kafkasyalı, Ali, (2002), **İran Türk Edebiyatı Antolojisi I**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kafkasyalı, Ali, (2009), **İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik**, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kafkasyalı, Ali, (2010), **İran Türkleri**, Ankara: Bilgeoğuz.
- Kanar, Mehmet, (2010), **Periler Şahının Kızı İran Masalları**, İstanbul: YKY.
- Kanar, Mehmet, (2013), **Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi**, 2. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Kerimi, M., (2009), **Edebiyate Şifahiye Azerbaycan**, Tahran: Kander Hat.
- Konuk, Dönüş, (2008), **Fazlullah-i Muhtedî (Subhî) ve Kissehâ-yi Subhî Adlı Eserinden Çeviri Masalları**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Meddi, Sirius, (2015), “Ön Söz Yerine.” **Azerbaycan Nağılları (Tebriz Varyantları)**, 2 Baskı. Samed Behrengi. Bihruz Dehkani, (Hazırlayan ve Ön Söz: Sirius Meddi), Tahran: Dünyaya Nev, 5-13.
- Mir-Kiyani, Muhammed, (2002), **Uzun Gece Masalları-İran Masalları**, (Çeviren: AliGüleryüz), İstanbul: Can Yayınları.
- Möhaceri, Zehra, (1992), **Mecmueyi Efsanehaye İranî**, Meşed: Ostan Kads Rızavi Şirkete Be Neşr.
- Nar Gız**, (1978), Tebriz. (Hazırlayan ve YayınYeri bilinmemektedir.)
- Özdamar, Fazıl, (2014), **Tebriz Âşıklık Geleneği ve Tebrizli Âşık Ali**, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Özdamar, Fazıl, (2017), “Köroğlu’nu İran Türkleri Anlatmaları Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmaların Dünü, Bugünü, Yarını”, **Bolu’dan Türk Dünyası’na Köroğlu Çalışmalarının Dünü, Bugünü ve Yarını Uluslararası Çalıştayı Bildiri Kitabı**, İstanbul: Kaan Matbaası, 405-428.
- Purhuseyin, Feridun, (1996), **Paslı Gilinc**, Tebriz: Yaran Yayınları.
- Ramseri, Leyam Saleh, (2008), **Gessehaye Sübhi**, Tahran: İntişarate Muayyen.
- Razi, Sousan Navadeh, (2015), **Annemnen Men (Sıra Nağıllar)**, Tahran: Yaşmag Araştırma ve Yayın Evi.
- Resulzade, Mikayil, (2008), **Efsanehaye Bozguş**, Zencan: Peynar.
- Salaryan, İsmail, (2017), **Nağıllar Boğçası (Dastanhaye Türki Horasani)**, Tebriz:İntişarate Behşayış
- Selhapur, Bihruz, (1990), **Azerbaycan Nağılları ve Kahramanlık Destanları**, Şehir Yok: Neşre Ferheng
- Shaffer, Brenda, (2008), **Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, (Çeviren: Ali Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şamlu, Ahmed, (2000), **Kissehayi Kitabı Kuçe**, Tahran: İntişarate Mazyar.
- Şemsi, Muhammed Rıza, (2005), **Efsanehaye Keçel**, Tahran: Mehrab Kalem.
- Tebriz Folklor Örnekleri I. Kitab**, (2013), Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü.
- Tulu, Sultan, (2009), **Horasan Türklerinden Masallar ve Halk Hikâyeleri**, Konya: Kömen Yayınları.
- Uzun, Enver, (2007), **İran Türk Folkloru**, Trabzon: Eser Ofset.
- Yıldırım, Nimet, (2016), “Fars Edebiyatı Tarihinde Çocuk Edebiyatının Yeri”, **İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsî’ye, Sadî’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları**, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 569-589.
- Zaferhah, Ali, (2016), **Azerbaycan Folklorundan Kadim Nağıllar**, Tebriz: Neşre Hadi.
- Zehhak, Ali Rıza, (2011), **Hoy Nağılları**, Yayın Yeri Yok.